

Pregledni članak
UDK [371.3:1]:101.8
101.8:608.1

KONCEPT BUDUĆNOSTI I MISAONI POKUSI

U kojoj se mjeri može i treba programirati stvarnost?

Marina Katinić

Zagreb, Hrvatska
marina_katinic@yahoo.com

Primljeno: 25. 10. 2012.

Priprema za budućnost jedan je od imperativa suvremenih edukacijskih programa.

Misaoni pokusi kao metoda filozofskoga istraživanja nude dobru strategiju suočavanja s izazovima budućnosti. Suvremena ideologija razvoja pronalazi u tehničkom napretku svoj najviši cilj i određenu samosvrhu: »novo je dobro jer je novo« (G. Vattimo). Mnogi aktualni biotehnološki trendovi izazivaju znanstvene prijepore jer teže programiranju stvarnosti, pa i konstitucije čovjeka. Budući da nema konsenzusa o etičkoj prihvatljivosti takvih zahvata, misaoni pokusi (»katalizatori promišljanja« prema H. Englesu) predstavljaju oruđe za istraživanja ovih fenomena. Misaoni pokus kao metoda filozofiranja s djecom stoga je korak bliže k održivom razvoju, omogućujući kritičku distancu spram trendova.

Ključne riječi: *budućnost, misaoni pokus, kontrafaktične pretpostavke, filozofija za djecu, programiranje, održivi razvoj*

Uvod¹

Novi vijek donio je odvajanje prirode od objektivnih, njoj inherentnih svrha. Newtonovska mehanika spojena s baconovskim proglasom

¹ Podlogu članka čini izlaganje na konferenciji »Die Zukunft denken. Philosophie – Nachhaltigkeit – Globales Bewusstsein« u organizaciji Austrijskog centra za filozofiju za djecu, održano 15. listopada 2010. u Grazu.

o ovladavanju prirodom radi koristi i descartovskom idejom radikalne odvojenosti svijesti od *protežne stvari* dovela je do promatranja živoga svijeta kao materije kojom upravljaju mehaničke sile, koju emancipirani ljudski um treba iskoristiti u svoje *svrhe*. Takav je živi svijet desakraliziran, mehanički, on nema intrinzičan princip koji bi ga osvrhovio. U sprezi s razvojem prirodne znanosti, ovaj trend dovodi do dviju nepoželjnih posljedica: (1) iskorištavanja izvora energije do neodrživosti i (2) svođenja živih organizama, uključujući ljudska bića, na predmet teško ograničivoga znanstvenoga istraživanja, upravljanja i modifikacije radi postizanja svrha koja postavljaju ta ista bića. Golema količina moći suvremene tehnologije izaziva strah da će se – u bližoj ili daljnjoj budućnosti, a u nekoj mjeri već sada – vlastita logika razvoja otrgnuti kontroli razuma i morala te da će izazvati nečuvane promjene koje će vjerojatno biti negativne po čovječanstvo. S druge strane, post/transhumanističke struje smatraju da neometani razvoj tehnologija omogućuje istinsku slobodu i autonomiju pojedinca i čovječanstva, emancipaciju od svih »prirodnih« ograničenja (*Transhumanist Declaration*, 2009). Pritom je na djelu osebujna filozofija budućnosti. Opredijelili se za jedno ili drugo stajalište ili se pokušali držati sredine, sigurno je da sadašnji odnos prema budućnosti ima implikacije na samu budućnost. Stoga mnogi znanstveni, filozofski i politički naporu rade na projektu predviđanja, planiranja, programiranja i stvaranja budućnosti. To je osobito vidljivo na edukološkome području. Ne samo da je racionalno planiranje od presudne važnosti u energetici nego je jedna od eminentnih zadaća koju obrazovni programi u zboru ističu – pomoći djeci i mladima da se prilagode rapidnim promjenama koje nosi društvo budućnosti (usp. *European Youth Pact: Summaries of EU Legislation*, 2005).² Termini kao što su 'razvoj', 'budućnost', 'tehnologija', 'održivi razvoj', 'učinkovitost', 'fleksibilnost' vrlo su česti u stručnome i nestručnome diskursu. Hrvatske škole također su od Ministarstva znanosti, obrazovanja

² »The transversal nature of key competences makes them essential. They provide added value for employment, social cohesion or young people (*European Youth Pact*), which explains the importance of lifelong learning in terms of adapting to change and integration.« (*European Youth Pact: Summaries of EU Legislation*, 2005)

»As reported by the European Commission (2010b), upgrading skills and reducing skills mismatch are important not only for individuals to find a job or not to lose contact with the labour market during the downturn, but also at the macrolevel to facilitate an efficient job reallocation across industries when growth resumes.« (Commission of the European Communities, 2010/2011, 78)

i športa dobile smjernice da djecu obrazuju za održivi razvoj.³ Pritom izranjaju pitanja: u kojoj mjeri filozofija budućnosti uspijeva opravdati takve obrazovne ciljeve te kako se odnos prema budućnosti izgrađuje u filozofiji za djecu, i to pri *misaonim pokusima*?

Društvene promjene, među kojima istaknuto mjesto zauzima ekološka kriza, izazivaju filozofiju na propitivanje temeljnih koncepata i pretpostavki te logičke valjanosti suđenja o njihovim posljedicama. U javnome diskursu, budućnosna predviđanja prirodosnanstvenika i stručnjaka za okoliš često su suprotna predviđanjima ekonomskih stručnjaka. Održivi razvoj paradigma je koja zahtijeva nov način razmišljanja, premošćivanje tradicionalno suprotstavljenih diskursā i iznalaženje novih vokabulara. U tom smislu, filozofski dijalog s djecom predstavlja vrstu istraživanja održivosti određenih znanstvenih i društvenih trendova. Postavljaju se teze i ispituju njihove posljedice, vodeći računa da »učenici usvajaju naviku formuliranja kriterija i normi prema kojima prosuđuju mišljenje kao dobro ili loše, jako ili slabo, bolje ili lošije, i putem kojih ga nastoje poboljšati« (Sharp i Splitter, 1995, 90).

Koncept budućnosti u postmoderni

Znanstveno-tehnološka nastojanja često ne promišljaju smisao i cilj svojih istraživanja i proizvoda. Bave se pitanjem provedivosti, a zaobilaze pitanje trebanja. K tome, službeni dokumenti najčešće govore o *razvoju*, a ne o *napretku*, što znači da nema jedne opće orijentirajuće filozofije povijesti koja bi definirala nutarnji *telos* razvoja (usp. *European Development Fund*, 2005–2011). Situaciju dodatno otežava činjenica da znatan broj suvremenih filozofa polazi od teze kako razumijevanje povijesti i ciljevi za budućnost ovise o sociokulturnome očištu promatranja te stoga nema univerzalno obvezujuće interpretacije. A kako je stvarnost posredovana medijskom optikom, autori poput G. Vattima zauzimaju ničeanski stav kako u društvu masovnih medija (a i inače) ne postoje (povijesne) činjenice, već samo pluralizam interpretacija:

»Ako se ne želimo vratiti na objektivističku metafiziku, ne možemo se opirati derealizaciji u ime nekoga ponovnog zadobivanja izgubljene stvarnosti (pot-

³ »U odgoju i obrazovanju za održivi razvoj treba svakako voditi računa da se ono ne odvija na način *ovdje i sada*, već *sada za sutra*, ponajprije jer ono uključuje znanja i vještine za suživot i snalaženje u današnjem svijetu promjena.« (Vrbičić, 2012)

hvat koji bi imao sva obilježja neuroze koju Nietzsche pripisuje reaktivnom nihilizmu; i čiji su primjer fundamentalizmi i fanatizmi različitih vrsta koji prožimaju naša društva)...» (Vattimo, 2008, 106–107)

Dok je tradicija frankfurtske škole medijsku glosolaliju kasnomodernoga društva smatrala porobljavajućom, Vattimo smatra da masovni mediji očito nisu proizveli totalitarni diktat jednoumlja kojim bi upravljali centri moći – poput Orwellovog Velikoga Brata – nego oslobodili pluralnost interpretacija kroz potpunu estetizaciju iskustva svijeta. Društvo masovnih medija ima šanse biti *transparentno društvo* – baš stoga što se stvarnost ne otkriva, nego stvara. Vattimo piše:

»... danas se čovječanstvo mora uzdići na razinu svojih tehnoloških mogućnosti, zamisliti ideal čovjeka koji će imati na umu i do kraja upotrebljavati te mogućnosti.« (Vattimo, 2008, 113–114)

Sloboda u liku emancipacije putem suvremene tehnologije, derealizacije stvarnosti putem medija i dokidanja prevlasti ekonomije nad estetikom ciljevi su čovječanstva koje Vattimo locira u sadašnjosti i budućnosti. Ipak, ne slaže se s relativizmom Feyerabendova motta – *sve prolazi*. Postoje i pogrešne interpretacije. Jer ako istinom, ljudskim pravom i poželjnom svrhom može biti proglašeno ama baš sve ono što je odabrala većina ili neki snažan interesni lobi, onda su kriteriji stvarnosti izgubljeni.

P. K. Liessmann pristupa filozofiji budućnosti iznašavši drukčije zaključke. U knjizi eseja *Budućnost dolazi! O sekulariziranim očekivanjima spasenja i razočaranju u vezi s tim* analizira odnos moderne i postmoderne prema istini povijesti i prema budućnosti. Primjećuje kako je suvremeno zapadno društvo opsjednuto budućnošću. »Toliko budućnosti još nikad nije bilo« – ironično kaže Liessmann (2008a, 15). Suvremeno se društvo, zahvaljujući brzim promjenama i velikoj tehnološkoj moći, naveliko bavi predviđanjem i spremnim dočekivanjem budućnosnih scenarija. Budućnost dolazi u dva ideološka lika – kao obećanje spasa ili kao prijetnja mračnim apokalipsama. Velike filozofije povijesti, uobličene u Augustinovoj, Hegelovoj, Nietzscheovoj i Marxovoj misli, razumijevale su povijest kao proces napredovanja ka konačnom cilju – slobodi. Suvremena liberalna demokracija sebe razumije kao slobodno društvo; u tom je smislu povijest završena. Međutim, pojavljuje se paradoks. Moderan čovjek najčešće konstatira: »Nemamo izbora.« Izvor je najvećega straha koji prijeti iz budućnosti poraz

u globalnoj konkurenciji. Čovjek stalno biva uvjeren da budućnost treba predvidjeti i programirati kako ga ne bi iznenadila. Istraživači trendova postavljaju prognoze koje nameću određene životne stilove kao nužne, jedine napredne i primjerene budućnosti. Time se usvaja tautologija koju je Vattimo već imenovao: »novo je dobro jer je novo« (Vattimo, 2008, 56).

Samo-ispunjujuće i samo-razarajuće proročanstvo: društvo rizika i/ili društvo kontrole?

Prema Liessmannu, praktična je posljedica opisanoga trenda prilagođavanje *onomu što još nije* i, na taj način, omogućavanje ili onemogućavanje da se ono dogodi – fenomen samo-ispunjujućeg i samo-razarajućeg proročanstva (*self-fulfilling* i *self-destroying prophecy*) (Liessmann, 2008a, 39).⁴ To evocira ključno pitanje – može li se zapravo budućnost predvidjeti i/ili programirati? *Transhumanistička deklaracija* iz 1998. godine, revidirana 2002., počinje konstatacijom:

»Čovječanstvo (riječ ‘humanity’ znači i ‘čovječnost’, op. a.) na pomolu je budućnosti u kojoj će biti pod dubokim utjecajem znanosti i tehnologije.« (*Transhumanist Declaration*, 2009, točka 1)

Nakon ovoga kategoričkog suda slijedi nešto manje siguran sud koji ne tvrdi, nego predviđa:

»Predviđamo mogućnost širenja ljudskog potencijala putem prevladavanja starenja, kognitivnih nedostataka, patnje koja nije dobrovoljna i naše ograničenosti na planet Zemlju.« (*Transhumanist Declaration*, 2009, točka 1)

Ciljevi za koje se zauzimaju potpisnici Deklaracije jesu:

»... smanjenje egzistencijalnih rizika, razvoj sredstava za održanje života i zdravlja, ublaženje teških bolova i unaprjeđenje ljudskoga predviđanja i mudrosti.« (*Transhumanist Declaration*, 2009, točka 5)

Te bi svrhe trebalo slijediti i financirati kao goruće prioritete, stoji u Deklaraciji. Deklaracija nadalje priznaje kako velika moć nosi i velike rizike u kojima bi se moglo izgubiti sve što se smatra vrijednim. Potpisnici Deklaracije zahtijevaju što izravniju demokraciju, javnu raspravu,

⁴ Na primjer, navodno sigurni pobjednik na predstojećim izborima (prema anketama) izgubi jer nesigurni glasači ipak ne glasaju za njega, s obzirom da će ovaj navodno sigurno dobiti.

autonomiju pojedinca i rad na dobrobit svih ljudskih i neljudskih bića, uključujući »umjetne intelekte« i »genski izmijenjena bića«. Također, istaknuto je kako su zamislivi i krajnje poželjni i krajnje nepoželjni scenariji; »iako je svaki napredak promjena, nije svaka promjena napredak«, stoji u Deklaraciji (2009, točka 3).

Iako se citirani tekst uglavnom izražava u kondicionalima i tretira svoje budućnosne ideje kao *moгуćnosti*, očit je primjer samouvjerenoga pokušaja predviđanja. Naravno, pritom se pojavljuju orijentacijski sudovi koji izriču *trebanje* – svrhe i vrijednosti za koje se transhumanisti zauzimaju. Liessmann ovakva predviđanja proglašava naivnima.

Prema Liessmannu, bilo da u tehnološkome i biotehnološkom napretku vidi obećanja trijumfirajuće svijesti koja se oslobodila od ograničenja kratko-trajućega, patnji podloznoga tijela, bilo da u njemu vidi mogućnost samouništenja ljudske prirode, suvremeni čovjek zapravo ponavlja stare povijesnofilozofske koncepcije: utopija ili propast. Budućnost je pak apsolutni rizik:

»... kad bismo mogli prognozirati ili zamisliti budućnost, ona više ne bi bila nikakva budućnost već ponavljanje svojih anticipacija.« (Liessmann, 2008a, 69)

Reći »budućnost je počela«, logička je pogreška. Osim toga, prema Liessmannu, projekcije budućnosti zapravo su ideologijom opterećeni iskazi koji proizlaze iz proučavanja trendova, zamaskirani kao sigurne spoznaje. Liessmann uočava još jednu važnu pojavu: suvremenom se čovjeku neprestano servira kako se za budućnost treba pripremiti žestokim trudom da se ide ukorak s vremenom i da se ništa ne propusti:

»Prekasno doći – to je temeljni strah naše epohe. (...) Maksima epohe glasi: ne smijemo propustiti vezu. Ni vezu s globalizacijom, ni vezu sa svjetskim vrhom, ni vezu s međunarodnim razvojem, ni vezu s vezom. (...) Zanimljivo je da se u svim zemljama, barem u EU, tvrdi isto: drugi su uvijek već dalje, a mora se za njima. (...) Tko god želi nametnuti svoje interese, čini to sada s prijetećom gestom da će, ne bude li tako, budućnost – zemlje, gospodarstva, industrijske lokacije, njegove stranke – biti ugrožena.« (Liessmann, 2008a, 42–69)

A ako se rizik već mora prihvatiti, onda njime treba ovladati, učiniti ga što sigurnijim. Budućnost treba isplanirati, programirati, učiniti je održivom: »Proračunati neproračunjivo!« Za to je, međutim, potrebna kontrola. Liessmann vidi paradoks suvremenoga društva u tome što je ono ujedno društvo rizika, društvo sigurnosti i društvo kontrole. Zbog

želje da se prilagodi budućnosti – koju zapravo ne može sa sigurnošću predvidjeti – ono je opsjednuto reformom. U *Teoriji neobrazovanosti* Liessmann ironično primjećuje da nijedna reforma obrazovanja u posljednjih deset godina nije dokraja provedena jer ju je zamijenila nova reforma. Krajnja je posljedica toga trenda reforma radi reforme, razvoj radi razvoja. Iz svega zaključuje da, dok se god bude računalo s dvama važnim činiteljima ljudskoga djelovanja – slobodom i slučajem, budućnost se neće moći predvidjeti. Predlaže upiranje pogleda u elemente koji će vjerojatno živjeti u budućnosti – antropološke univerzalije, odnosno *conditio humana*.

Utopije i antiutopije: misaoni pokusi u filozofiji za djecu

P. K. Liessmann ima načelno negativan stav prema utopijama i antiutopijama – smatra ih neupotrebljivima jer vjeruje u antropološke univerzalije koje nijedno društvo do sada nije premostilo. Utopije i antiutopije zapravo su indikatori sadašnjosti. Usprkos dobroj argumentaciji, nije se lako složiti s ovim Liessmannovim stavom. Utopije su po konstituciji misaoni pokusi. Kada se radi o temama predviđanja posljedica biotehnoloških istraživanja i njihove primjene te održivoga razvoja, oni su dobar način suočavanja s budućnošću. Misaoni pokusi poznati su kao postupak u znanosti (Lovelockov *planet tratinčica*), filmu (*Gattaca*, *Ravnoteža*), književnosti (Abbottova *Plošnozemsko* i Rayev *Fahrenheit 451*) i filozofiji (Platonova špilja, *kineska soba* J. Searla). I filozofija s djecom njima se rado služi, oni predstavljaju oruđe edukacije koje stoji u dinamičnom odnosu spram budućnosti. Pritom se aktivira i jača kritičko, vrijednosno i skrbno mišljenje. J. Dewey definira filozofiju kao

»... kritiziram spram utjecajnih vjerovanja i mišljenja koja određuju kulturu (...) [koji se] dokida u projekciji tih mišljenja u novu perspektivu koja nudi novo istraživanje mogućnosti.« (prema Sharp i Splitter, 1995, 96)

Prema tome, dok se kritičko mišljenje oslanja na logičke kriterije te rezultira dobrom prosudbom (*good judgement*), kvalitetom kreativnog mišljenja ravna kontekst. Ono se sastoji u uspostavljanju odnosa među činjenicama u novome kontekstu, na nov način. Odnosi se na proučavanje vrijednosti i pitanja značenja. Pritom je uputno iskoristiti velik potencijal djece za čuđenje i imaginaciju iz kojih izviru misaoni pokusi. Na primjer, djeca misaono testiraju neku tezu ili teoriju; *uzmimo da je*

to istina. Koji argumenti govore u prilog tomu? Koja se iskustva protive tomu? Koje su posljedice toga? Kao treća važna komponenta, skrbno se mišljenje razvija kad god se istražuju moralne vrijednosti i smisao nekoga fenomena i djelovanja, što je nužan dio etičkoga pristupa suvremenim tehnologijama i životnim stilovima te problemu (ne)održivosti.

H. Engels u djelu *Nehmen wir an... Das Gedankenexperiment in didaktischer Absicht* određuje misaone pokuse kao »katalizatore promišljanja«. U užem smislu, misaoni su pokusi pokušaji mišljenja (*Denkenversuche*) koji se sastoje od jedne ili više kontrafaktičnih pretpostavki. Na primjer: »Zamisli da možeš započeti život ispočetka!« (Engles, 2004, 14) Kontrafaktični sudovi nisu isto što i hipoteze, one se u istraživanjima koja iz njih slijede trebaju pokazati valjanima (*gültig*). Pretpostavke misaonih pokusa imaju drukčiju funkciju, ne podliježu verifikaciji, nego »služe tome da bi omogućili određeno promišljanje, koje se bez njih ne bi moglo provesti« (Engels, 2004, 15). Pretpostavke misaonih pokusa nisu ni puka predmnijevanja (*Vermutungen*) koja se lako mogu opovrgnuti ili dokazati, poput: »Pretpostavimo da će sutra padati kiša. Što obući?« Pretpostavke misaonih pokusa imaju poseban epistemički status, one su s onu stranu istinitoga i lažnoga. Međutim, iako irealne, ne smiju sadržavati proturječja. Iz njih redovito slijedi pitanje ili sklop pitanja (*Fragenkomplex*), primjerice: »Kad bi mogao iznova početi živjeti, što bi drukčije učinio?« Pretpostavke ne određuju kamo će misaoni pokus odvesti. Promišljanja (*Überlegungen*) traže rješenje problema koji se u pokusu pojavljuju. U filozofiji, oni se redovito tiču temeljnih, sveopćih pitanja i nalaze se u širem teorijskom okviru. Puka igra misli (*Gedankenspiel*) i dnevna sanjarenja (*Tagträumereien*) nisu misaoni pokusi jer ne moraju zadovoljavati kriterije bitnosti i ukorijenjenosti u kontekst te često služe tek zabavi (*Unterhaltung*).

Struktura misaonoga pokusa sadrži dva dijela: *prolog* – u kojemu se nižu pitanja koja proizlaze iz pretpostavke, i *epilog* – koji sadrži promišljanja o mogućim odgovorima na ta pitanja i njihovim implikacijama. U užem smislu, misaoni su pokusi provedivi jedino u misli. Međutim, njihov širi pojam obuhvaća misaone pokuse kojih pretpostavke mogu biti i realne. Znanstvena enciklopedija (*Enzyklopädie der Philosophie und Wissenschaftstheorie*) određuje ih kao

»... pokuse čiji je postupak metodički razvijen, no ipak se iz tehničko-kontingentnih razloga (skupoća tehničke primjene, na primjer) ili načelnih razloga (veličine pretpostavljenog pokusnog uređaja, moralne granice postupanja s osobama uključenim u pokus) ne provodi.« (ur. Mittelstraß, 1980, 712)

U ovom se slučaju radi o potencijalno provedivim pokusima koji iz različitih razloga ostaju u materijalnome smislu neprovedeni.

K tome, u slučaju da se njihove premise odnose na stvarnost (*realitätsbezogen*) s većom ili manjom vjerojatnošću, njihovo značenje za filozofiju može biti veliko. Ako se premise odnose na nešto što u zbilji (*Wirklichkeit*) može biti stvarno, radi se o misaonim pokusima u širem smislu.⁵

Misaoni pokusi u »filozofiji odraslih«: programiranje čovjeka i društva

U teoriji misaonih pokusa koji su bitno vezani uz koncept budućnosti pojavljuje se važno pitanje: može li se i treba li predvidjeti stvarnost? U filozofirajućoj zajednici djece uputno je misaonim pokusima zahvatiti praktično pitanje alternative biokonzervatizam/transhumanizam: može li i treba li, zadiranjem u temeljnu strukturu živih bića i društvenih ustanova, programirati stvarnost? »Filozofija odraslih« naveliko se bavi tim pitanjem.

1999. godine P. Sloterdijk podigao je oluju protivljenja izjavom »da ljudi uskoro više neće moći odbacivati mogućnost izbora koju im nudi biotehnologija, tako da se više neće moći zanemarivati pitanje uzgoja nečeg 'iznad čovjeka'« (prema Fukuyama, 2003, 200). F. Fukuyama nakon djela *Kraj povijesti i posljednji čovjek* iz 1989., u kojem utvrđuje kako je s liberalnom demokracijom povijest došla do stadija u kojem nikakva bitna politička inovacija više nije moguća, 2002. objavljuje knjigu *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost*, potaknutu Huxleyjevim djelom *Vrli novi svijet*. Ovo Fukuyamino djelo u cijelosti je jedan misaoni pokus u kojemu se istražuju moguće političke posljedice biotehnološkog dizajniranja ljudi. U slučaju mogućnosti preciznog određivanja ljudskih osobina genskim inženjerstvom, koji bi scenarij zaživio? Porast genske jednakosti ili porast genske nejednakosti?⁶ I

⁵ Engels predlaže sljedeći etički misaoni pokus: Pretpostavimo, da postoji neki kraljević Petar, koji nakon dolaska na prijestolje svoju vlast upravlja strogo prema načelu »najveća moguća sreća za najveći mogući broj ljudi«. Rezultat je ovoga pokusa preispitivanje i reinterpretacija temeljnog utilitarističkog principa.

⁶ Fukuyama smatra potonju mogućnost vjerojatnom, jednom kad biomedicinske mogućnosti genskog poboljšanja budu omogućene. Društvo u kojemu će bogatim pojedincima biti dostupne tehnologije izbora i oblikovanja potomstva te unaprijeđenje vlastitih mentalnih sposobnosti po svoj će prilici biti duboko hijerarhizirano i natjecateljsko društvo,

Orwellova 1984. i Huxleyjev *Vrli novi svijet* književni su misaoni pokusi vođeni ambicijom anticipacije i predviđanja. Međutim, dok se predviđene posljedice informatičko-medijske revolucije u 1984. očito nisu ostvarile, predviđanja što ih iznosi *Vrli novi svijet* još su uvijek otvorena.

Mogućnosti što ih danas pruža rekombiniranje DNK otvaraju prostor za gensku izmjenu i programiranje ljudi. O etičkoj prihvatljivosti takvih zahvata ne postoji konsenzus.⁷ Dok jedni žele »zaštititi cijeli spektar složenih naravi do pokušaja samopromjene« (Fukuyama, 2003, 214), drugi smatraju kako se država ne bi smjela miješati u razvoj znatnosti. Teoretičari poput R. Dworkina, L. Silvera i drugih govore pozitivno o pravu roditelja da genski programiraju potomstvo i o potrebi seljenja ljudske svijesti u nešto drugo, što nije ovo ograničeno tijelo. Riječi genetičara L. Silvera zvuče vrlo slično riječima F. Bacona s početka *Novog organona*:

»Zašto ne bismo prigrabili vlast? Zašto ne bismo upravljali onim što je u prošlosti bilo ostavljeno slučaju na volju? Uostalom, nadziremo sve druge strane života i identiteta naše djece snažnim društvenim utjecajem na njih, a u nekim slučajevima i uporabom jakih lijekova kao što su Ritalin i Prozac. Na temelju čega možemo odbaciti pozitivne genetske utjecaje na bit osobe kad prihvaćamo roditeljsko pravo da čine dobro svojoj djeci na sve ostale načine?« (prema Fukuyama, 2003, 192)⁸

smatra Fukuyama. Ako liberalna demokracija počiva na egalitarizmu – ideji da su ljudi po prirodi jednaki, jednakog dostojanstva – mogućnost da se tehnološki utječe na *faktor X* (skup prirodnih osobina karakterističnih za ljudsku vrstu, koji čovjeku daju dostojanstvo) mogla bi dovesti u pitanje političku jednakost svih ljudi. Fukuyama kritizira trend modernih i postmodernih humanističkih znanosti koji odbacuje pojam ljudske prirode. Iako je čovjek povijesno-kulturno veoma promjenjivo biće, njegova plastičnost nije beskonačna. Osobine kao što su svijest, moral, sloboda, spektar emocija, srodničke veze i obitelj transkulturne su ljudske sastavnice – *conditio humana*. Zadirati u njih biotehnološkim sredstvima značilo bi lišiti čovjeka njegove ljudskosti i dovesti u pitanje zapadnjački pravni poredak koji se temelji na prirodnom pravu.

⁷ Danas su već moguće tehnologije kao što je »uzgoj« zametaka, liječenje embrijskim matičnim stanicama, terapijsko kloniranje, surogatno majčinstvo, prenatalno dijagnosticiranje nasljednih bolesti, gensko liječenje cistične fibroze i srpaste anemije, genska terapija koja se prenosi na potomstvo, poboljšavanje koncentracije i smirenosti lijekovima poput Ritalina i Prozaca, psihotropne droge za poboljšanje moždanih aktivnosti (*brain-enhancement*), računala koje »znaju« voditi psihoterapijski razgovor i dobro igrati šah, nanocijevi, itd.

⁸ Filozof prava Ronald Dworkin, na temelju uvjerenja da liberalna država mora biti neutralna glede pitanja što je to dobar život, smatra da roditelji imaju pravo genske intervencije na svojoj djeci i da to pravo podupire njihovu autonomiju.

Fukuyama je kritičan spram ovakvih stajališta. Smatra kako postoji stalan pritisak da se svrhe biologije i medicine svedu na utilitarne – na nekoliko jednostavnih kategorija poput užitka ili autonomije. Takva redukcionistička antropologija kljaštri čovjeka i njegovo dostojanstvo. Fukuyama upozorava da treba usvojiti antiredukcionistički znanstveni pristup predviđanju; ponašanje složenih sustava – kakvi su ljudski organizam i društvene ustanove – ne može se predviđati po jednostavnome modelu prebacivanja sa zakonitosti djelovanja dijelova na djelovanje cjeline sastavljene od tih dijelova. Ne postoji pouzdana metoda predviđanja ponašanja složenih sustava. No to ne znači da treba odustati od misaonih pokusa i pokušaja usmjeravanja tijeka događaja. Fukuyama, među inima, nudi i ovu smjernicu: »Ne djelovati znači odobriti svaku promjenu koja se dogodi« (Fukuyama, 2003, 186).

Zaključak

Čovjek Novoga vijeka i suvremenoga doba nalik je Goetheovom čarobnjakovu učeniku koji, pokrenuvši čarolijom metlu, ne zna kako je zaustaviti. Suočena s transhumanističkim i posthumanističkim mogućnostima na početku trećega tisućljeća, filozofija budućnosti nudi različite zaključke. Nameće se zaključak kako se budućnost ne može bez ostatka predvidjeti, ali je potrebno susretati se s njom putem misaonih pokusa. Ambicija prirodnih znanosti da same određuju svrhe razvoja i rješavaju probleme koje stvaraju, naivne su i opasne. Mit o neutralnoj znanosti zamagljuje postojanje određene filozofije povijesti koja sadrži, bila toga svjesna ili ne, smisao i cilj napretka. Istinsko obrazovanje za održivi razvoj ne daje riječ samo znanosti nego i filozofiji. Filozofija s djecom, kao proces istraživanja zajednice u koju se razred transformira (*Forschergemeinschaft*), može i treba poslužiti kao katalizator promišljanja i propitivanja rješenja koje ideologijski trendovi promiču zamaskirane u samorazumljive istine. Facilitatori mogu dati maha kreativnosti i sami osmišljavati misaone pokuse. Još je bolje da ih osmisle sama djeca, koja to i inače čine. Mogućnosti su beskonačne, a na kraju navodimo neke primjere uporabe misaonih pokusa.

Misaoni pokusi za tretiranje budućnosti

Sljedeći misaoni pokusi mogu poslužiti kao primjer filozofskoga tretiranja budućnosti u filozofskoj zajednici djece:⁹

- Zamisli da postoji bombon koji izaziva osjećaj sreće koja traje dva sata. Što bi uslijedilo?
- Recimo da možemo načiniti robota koji je spretan, jak, pametan i lijep. Bi li se mogao/la prijateljitati s njim?
- Zamisli da imaš klona, biće tjelesno posve jednako tebi!
- Zamisli da si znanstvenik koji je otkrio lijek koji uništava stanice raka. Međutim, nisi u mogućnosti odmah ispitati je li i koliko je štetan za druge dijelove organizma. Treba li ga odmah pustiti u uporabu?
- Zamislimo dijete koje je među 0,5 % najniže djece svoje dobi. Postoji hormon rasta u kapsulama s okusom maline. Bi li mu liječnik trebao propisati te kapsule?
- Što bi bilo kada bi postojao napitak za izazivanje ljubavi koja traje dva dana?
- Što bi se dogodilo kada bi postojao napitak koji izaziva doživotnu ljubav?
- Što bi bilo kada bi postojalo dijete s genom krave ili plamenca?
- Što bi bilo kada bi roditelji prije začeća mogli odrediti visinu, boju očiju, nadarenost i inteligenciju svoga djeteta?
- Što bi bilo kad bi svi ljudi smjeli, bez traženja ovlaštenja policije, posjedovati bilo koju vrstu oružja?
- Što bi bilo kad bi se moje misli i osjećaji mogli snimiti na CD?
- Pretpostavimo da otkriješ da nosiš u sebi gen gazele koji ti omogućuje velik uspjeh u trčanju i atletici. Koje bi posljedice slijedile iz toga?

⁹ U kontekstu rada s misaonim pokusima, važno je spomenuti sporan logički oblik – tako-zvani *slippery slope* argument, argument *strme kosine*. Neki ga autori smatraju logičkom pogreškom, no neki drže kako je u nekim kontekstima valjan. Pretpostavimo da se s djecom ili mladima raspravlja o tome treba li zakonom dopustiti uzimanje matičnih stanica od zametaka. Ta bi praksa mogla dovesti do uzgajanja zametaka u terapeutske svrhe, koji bi se potom uništavali. Do kojeg stupnja treba dopustiti korištenje zametaka u utilitarne svrhe? U nekim je zemljama njihovo iskorištavanje ograničeno na zametke koji su ostali suvišni u postupku umjetne oplodnje i/ili na pobačene zametke, dok se iz neslužbenih izvora doznaje da je Europska unija dala zeleno svjetlo stvaranju »banke« zametaka za istraživanje i terapiju. Hoće li legalizacija ograničiti zlorabitu ili je proširiti? U ovome je kontekstu argument strme kosine valjan.

Literatura

- Commission of the European Communities, *Progress towards the Common European Objectives in Education and Training* (2010–2011). Dostupno na: ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/report10/report_en.pdf, pristup: 10. listopada 2012.
- Engels, Helmut (2004), *Nehmen wir an... Das Gedankenexperiment in didaktischer Absicht*, Weinheim–Basel: Beltz Verlag.
- European Commission, *European Development Fund* (2005–2011). Dostupno na: http://ec.europa.eu/budget/biblio/documents/FED/fed_en.cfm, pristup: 10. listopada 2012.
- European Youth Pact: Summaries of EU Legislation*. Dostupno na: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/youth/c11081_en.htm, pristup: 10. listopada 2012.
- Fukuyama, Francis (2003), *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnološke revolucije*, Zagreb: Izvori.
- Huxley, Aldous (1998), *Vrli novi svijet*, Zagreb: Izvori.
- Liessmann, Paul Konrad (2008a), *Budućnost dolazi! O sekulariziranim očekivanjima spasenja i razočaranju u vezi s tim*, Biblioteka Austriana, Zagreb–Graz: Alinea.
- Liessmann, Paul Konrad (2008b), *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Mittelstraß, Jürgen (ur.) (1980), *Enzyklopädie der Philosophie und Wissenschaftstheorie*, Bd. 1 (A–G), Mannheim–Wien–Zürich: Metzler.
- Sharp, Ann Margaret i Splitter, Laurence (1995), *Teaching for Better Thinking*, Melbourne: Australian Council for Education.
- Transhumanist Declaration* (2009). Dostupno na: http://www.humanityplus.org/philosophy/transhumanist_declaration/, pristup: 12. listopada 2012.
- Vattimo, Gianni (2008), *Transparentno društvo*, Zagreb: Algoritam.
- Vrbičić, Ana (2012), »Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj (zelena pedagogija)«, *Ekvilibrij – časopis studenata pedagogije Hrvatske*, god. 1, sv. 1. Dostupno na: <http://www.pedagogija.hr/ekvilibrij/index.html>, pristup: 5. listopada 2012.

DAS KONZEPT DER ZUKUNFT UND GEDANKENEXPERIMENTE

Inwieweit die Realität programmiert werden kann und soll?

Marina Katinić

Gedankenexperimente als Methode der philosophischen Forschungsgemeinschaft bieten sich als gute Strategie an, um den Herausforderungen der Zukunft entgegenzutreten.

Die moderne Entwicklungsideologie findet im technischen Fortschritt ihr höchstes Ziel und einen Selbstzweck: „Das Neue ist das Gute, weil es neu ist“ (G. Vattimo). Viele aktuelle Trends in der Biotechnologie lösen wissenschaftliche Kontroversen aus, da sie die Realität zu programmieren suchen. Da zwischen Wissenschaftlern hinsichtlich der Einstellung, die diesen neuen biotechnologischen Entwicklungen gegenüber eingenommen werden sollte, keine Übereinstimmung besteht, stellen die Gedankenexperimente („Katalysatoren des Überlegens“ nach H. Engels) eine angemessene Weise dar, diese Phänomene zu erforschen. Das Gedankenexperiment als Methode des Philosophierens mit Kindern stellt deshalb einen Schritt auf dem Weg zu einer nachhaltigen Entwicklung dar und ermöglicht eine kritische Distanz zu den Trends der Zeit.

Schlüsselwörter: Zukunft, Gedankenexperimenten, kontrafaktische Annahmen, Kinderphilosophie, Programmierung, nachhaltige Entwicklung